

François en Pieter Hemony

François en Pieter Hemony

*Stadsklokken- en geschutgieters
in de Gouden Eeuw*

DRS. HELEEN B. VAN DER WEEL

Hilversum
Verloren
2018

Deze uitgave kwam tot stand met financiële ondersteuning van de Stichting De Gijsselaar-Van Hintzenfonds, Stichting Fonds A.H. Martens van Sevenhoven, Stichting Unger-Van Bre-ro Fonds, M.A.O.C. Gravin van Bylandt Stichting, Gilles Hondius Foundation, Boekenfonds Elisabeth Grent/F.J.A.M. van der Helm, Klokkengieterij Koninklijke Eijsbouts, Singing Bronze Foundation, Museum Klok & Peel en een bijdrage uit de Victorine Heftingprijs ('s-Gravenhage).

Illustratie op het omslag: Gerrit Adriaensz. Berckheyde (1638-1698), De Nieuwezijds Voorburgwal in Amsterdam met zicht op de achterzijde van het nieuw gebouwde stadhuis, thans Koninklijk Paleis. In de koepel is het door François Hemony gebouwde klokkenspel zichtbaar, het timpaan van de achtergevel toont het beeld van Atlas, ontworpen door Artus Quellinus en gegoten door dezelfde Hemony. Olieverf op doek, 1686. Aan de overzijde van de gracht was de bloemenmarkt gelokaliseerd. (Madrid, Thyssen-Bornemisza Museum)

Frontispice: Jan van Kessel, De gieterij, speciaal gebouwd voor François Hemony aan het Amsterdamse Molenpad en herkenbaar aan haar opvallende driedelige kap, hier staande te midden van omringende bebouwing achter de Amsterdamse stadswal, in 1644. De afbeelding is een detail van een tekening met pen en penseel, die de afbraak toont van de Heiligewegspoort halverwege het huidige Koningsplein. Van Kessel beeldde dit gebied – met gieterij – ook af op een schilderij, waarop de poort nog volop in gebruik is. Zie afb. 28A en B en 29A en B, p. 64 en 65.

ISBN 978-90-8704-680-4

© 2018 Heleen B. van der Weel & Uitgeverij Verloren
Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum
www.verloren.nl

Opmaak Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Frederike Bouten, Utrecht
Druk Wilco, Amersfoort

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the publisher.

Inhoudsopgave

Inleiding en verantwoording

DEEL I DE HEMONY'S IN BEDRIJF

■ 1	Jeugd en werkzaamheden van de beide broers tot hun verblijf en werk in Zutphen	16
	Een gezin op het Franse platteland	16
	Op weg naar vrediger gebieden	18
■ 2	De klokkenspelsituatie in de Nederlanden tot circa 1642	21
	Voorspel	21
	Steeds meer, maar niet steeds beter	23
	Klokken moeten wél zuiver zijn	25
	Het eerste experiment	26
■ 3	Werkzaamheden in Zutphen van 1642 tot 1657	28
	Oriëntatie	28
	De eerste voetstap	29
	Een voormalig klooster als woon- en werkplaats	30
	Vogelvlucht en opstand	32
	De bronnen nader bekeken	32
	Het woonhuis van de Hemony's beschreven	36
	Meer woon- en werkruimte vanwege Deventer?	39
	Burger van Zutphen, met rechten en plichten	39
	Pieter was weleens weg	41
	Eerste opdracht in het westen	43
	Einde van een beginfase	45
■ 4	Een eervolle benoeming	49
	Naar Holland	49
	Afscheid	52
	Hoe ging het verder met Isendoorn?	54
	De Amsterdamse situatie bij aankomst	56
	Meer mensen, minder overlast elders	57
	Werd de gieterij speciaal voor Hemony gebouwd?	58
	Het gieterijcomplex: kaarten en tekeningen	59
	De beschrijving door Jan Wagenaar: reden tot verwarring	67

■ 5	Geschiedenis van de Amsterdamse stadsgieterij tot 1680	69
	De eerste fase	69
	Rond het Twaalfjarig Bestand	72
	Een concurrent	78
■ 6	De eerste periode van François Hemony en zijn gezin aan het Molenpad, 1657 tot 1664	80
	Vreugde en verdriet	80
	Leerjongens en knechten	82
	Te veel werk	86
	Het 'gewone' werk in de gieterij	89
	De keuring	91
	Geleerde bezoekers en andere nieuwsgierigen	93
	Gelukkig (nog) geen verhuizing, wél ziekte	95
■ 7	Pieter Hemony in de Zuidelijke Nederlanden: succes, tegenslag en een duistere periode	97
	Weg uit de Republiek	97
	Gent, de stad van zeven torens en nog meer wonderen	97
	Pieter Hemony, zelfstandig klokkengieter te Gent	99
	Het Belfort toe aan vernieuwing	102
	Het contract met 'de clockgieter van Sutphen' en de gietlocaties	104
	'Het Magasijn deser stede bij het Stadthuys'	105
	Zevenendertig klokken, een koperen speeltrommel en veel lof	111
	Niets dan lovende woorden	112
	De beoordelingen: niet altijd lovende woorden	114
	'Op de knieën'	118
	Meer dan Gent alleen: klokken voor stad en regio	119
	Naar Amsterdam	119
	Deels in Kampen?	120
■ 8	De broers samen in Amsterdam tot mei 1667	123
	Slechts één druk klokkenjaar	123
	Oorlog en afscheid	125
■ 9	Pieter Hemony: afsluiting van een roemrijke periode, 1667 tot 1680	127
	Alleen verder	127
	Vragen over zijn deskundigheid	128
	Nog steeds klokken en kanonnen	129
	De jaren gingen tellen	132
	Pen en papier in plaats van oven en stembank	138
	Leiden, het onvoltooide sluitstuk	141
■ 10	De werkwijze van de Hemony's als klokkengieten en klokkenstemmers	145
	Voorgeschiedenis	145
	Hemony + Van Eyck + Spraeckel	146
	Jonkheer Jacob van Eyck	149
	De stembank van de Hemony's: brandhout	151

Dansende zandkorrels: het principe van de resonantie	154
Over open lantaarns, draden en tuimelaars: het belang van een goede inrichting	155
■ 11 Betalingen en inkomsten	164
Over de kosten (voor de opdrachtgever)	164
De financiering	166
Over de baten (voor de klokkengieter)	168
Risico's	169
Nog meer moeizame betalingen	170
Iets extra's voor de knechten, de uurwerkmaker, de klokkengieter of de echtgenote	173
■ 12 Ander werk van de Hemony's: luidklokken, speeltrommels en (studie)klavieren	176
Luidklokken	176
De engeltjes van Hemony: ornamenten en teksten op luid- en speelklokken	178
Ontwierp Artus Quellinus de Hemony-rand?	180
Speeltrommels	183
Mogelijkheden genoeg	186
Balken, klavieren en raderen	190
Studeren en dansen met staafjes of klokjes	193
■ 13 De Hemony's als geschutgieters	196
De Republiek als leverancier van geschut	197
Kanonnen: net klokken	198
De eerste oorlog tussen Engeland en de Republiek: schoten er kanonnen van Hemony?	200
Weer een naderende oorlog	200
1665: het jaar waarin de tweede oorlog begon	202
Ook de Hemony's kregen opdrachten	203
Nog twee oorlogsjaren	205
Nooit meer geschut gieten	208
Wegstervend oorlogsgedruis	210
■ 14 Ander Hemony-gietwerk	212
Beelden	212
Het baliehek	217
Vijzels	217
Industriële voorwerpen en klein gietwerk	219
■ 15 Waardering en erkenning	221
'D'eeuwige eer van Lotharingen': François in de schijnwerpers	221
Pieter Hemony: iets meer in de schaduw	226
Altijd lovende woorden?	227
■ 16 De Hemony's, hun gieterijen en hun opvolgers	230
Twee ondernemers	230
Pieter, François jr. en de liquidatie van de zaak van François sr.	232

Het verdere verloop van de Amsterdamse gieterij: de locatie	234
De mensen moesten weg	234
De bekwame meesterknecht	236
Een aflopende zaak	238
Wat is er overgebleven van de stadsgieterijen aan het Molenpad, de Baangracht en in Gent?	239

DEEL II HULST ALS VOORBEELD VAN EEN HEMONY-PROJECT

■ 17 Waarom Hulst?	244
Klokkengeschiedenis in Hulst tot 20 november 1663: een lange traditie	245
Bliksems	248
■ 18 Voorbereiding	250
Hulst en de Generaliteit	250
Eerste aanbieding	252
Eerst een nieuwe toren	252
Een reis naar Hulst in de winter	253
Nog meer gegadigden	254
Onwillige tiendheffers	256
Een bezoek aan hoge heren	259
■ 19 Eerste activiteiten maar ook stilstand wegens oorlog, 1664 tot 1667	260
‘Bent u eigenlijk wel bekwaam genoeg?’	264
Vragen over de speeltrommel	265
Een langzame gang	268
■ 20 Vertraging wegens de Tweede Engelse Oorlog	271
De invloed van het eerste oorlogsjaar	271
Het jaar 1666: de Hulster toren klaar, maar zonder uurwerk en klokkenspel	273
Het jaar 1667: weinig beweging, door oorlog en overlijden	279
■ 21 Pieter Hemony en de Hulster erfenis	281
Het Diester spel is te koop	282
Te lichtvaardig gedacht	284
1668 en 1669: twee onduidelijke jaren	284
Maastricht wil ook Hemony-klokken	285
Hulst blijft volhouden, ook in 1669	287
■ 22 Eindelijk de opdracht aan Pieter Hemony	290
Toch weer een beetje te laat	291
De klokken staan klaar	295
Betalen, maar geen geld	297
Afronding in 1671?	298
Nog niet in orde, door ziekte en onzorgvuldige planning	301
Tevreden en ontevreden mensen	301

■ 23	De klokken varen voorgoed uit Amsterdam weg	303
	Eerst weer stagnatie	305
	Betaling in 1673 afgehandeld. Nog steeds uurwerkproblemen	306
	Toch weer contact tussen Hemony en Hulst: eindelijk de twee luidklokken?	307
	Een open einde in 1677 met enkele vragen	309
	‘Hemony zal niet lang meer leven’	310
	Uurwerk, inrichting en onderhoud onvoldoende?	311
	Geen open einde, maar een definitief afscheid	312
	De Hulster levering, afsluiting	315

DEEL III HET SOCIALE LEVEN VAN DE HEMONY’S

■ 24	De kleine familie Hemony	318
	François Hemony, zijn familie en zijn bekenden	320
	Pieter Hemony, de familieman	323
■ 25	De Hemony’s en de Kerk	327
	Betrapt	327
	Geloven in en buiten Amsterdam	327
	Een eigen kapel	330
	Klopje	332
	Trouw aan de Kerk tot in het derde geslacht	333
■ 26	Drie generaties Hemony: een sociale stijging op de Republikeinse ladder	334
	De Hemony’s en de Weeskamer	334
	Toch geld in huizen	338
	Nog meer geld te besteden, ook in het Zuiden	339
	De testamenten van Pieter Hemony uit 1669 en 1680	340
■ 27	Steeds rijker, maar naar een toch wel tragisch einde	342
	Neef François in Gouda	342
	Een welvarende schoonfamilie	344
	‘Hemony tot Voorn’	344
	Weer een testament	346
	Tante Margareta Hemony	347
	Een rijke tante	350
	Het toch wel tragische einde van een welvarende familie	351
	Vele bezittingen, verwaaid	355
■ 28	De overige klokkenspellen van de Hemony’s tot heden	358
	Ook klokken zijn vergankelijk	358
	Hoe verging het de niet vernielde klokkenspellen?	359
	Een renaissance	361
	De huidige situatie	363
	Afsluiting	367

■	Conclusie	368
	De mens achter de klokken	370
	Door de eeuwen heen tot heden	371

BIJLAGEN

1	Gedichten op Hemony-klokkenspellen en op enkele bespelers	374
	<i>Inwijdinge van 't stadthuis t'Amsterdam</i> (1655) (Vondel, fragment)	374
	<i>Op het klokmuziek t'Amsterdam</i> (1661) (Vondel, fragment)	374
	<i>Op 't Klokke-spel van Mr. Jakob van Oort</i> (Dullaart, fragment)	374
	<i>Op t'over-kunstigh klok-gespeel in Amstelredamme</i> (Fokkens)	375
	<i>Model, ein Klocken-spiel, opde Raht-hues Toren te hangen</i> (Rudolphi/Emden)	375
	<i>Het carillon</i> (Ida Gerhardt, fragment)	376
	<i>Lofprijzing op Gent en op de beiaard</i> (Billet, fragmenten)	377
	<i>Klock-ghedicht op 't over-groot Klockgespeel [...] in Brussel</i> (fragment)	378
2	Lijst met voor zover bekend door François en/of Pieter gegoten luidklokken in Nederland	379
3	Lijst met door Pieter Hemony te Gent gegoten luid- en speelklokken tussen augustus 1658 en 14 september 1662	382
4	Lijst van Pieter Hemony, gezonden aan burgemeester Cornelis Booth (Utrecht) met de door hem en/of zijn broer geleverde klokkenspellen tot 1678	384
5	Argumenten van Pieter Hemony inzake de zeer hoge kosten voor het maken van de speeltrommel (voor Gent in 1660)	386
6	Deel van de beschrijving door uurwerkmaker Nicolaes van Roij hoe te komen tot een perfecte speeltrommel	387
7	Heden nog bestaande Hemony-klokkenspellen (soms sterk gerestaureerd)	388
8	Grammofoonplaten en cd's met spel op Hemony-klokken	389
9	Stamboom	390
10	Diversen	391
	Geraadpleegde archieven en bibliotheken	392
	Bibliografie (algemeen)	393
	Bibliografie en artikelen over Hemony	398
	Register	403
	Over de auteur	416

Inleiding en verantwoording

In 1959 verscheen van de hand van de campanoloog André Lehr een biografie onder de titel *De klokkengieters François en Pieter Hemony*. Het boek werd gepubliceerd in het Hemony-gedenkjaar 1959 en uitgegeven door B. Eijsbouts C.V., de klokkengieterij die ook toen al was gevestigd in het Noord-Brabantse Asten. Hoewel na 1959 over het leven en de werkwijze van de beide broers vele artikelen – over deelonderwerpen – werden geschreven (een overzicht hiervan is achter in dit boek opgenomen, zie Bibliografie), ontbrak tot op heden een tweede biografie die nieuwe feiten en andere aspecten en inzichten toont.

De door André Lehr geschreven biografie draagt duidelijk het stempel van de campanoloog. De nadruk ligt bij hem vooral op de vele technische kanten van het klokkgietersvak door de eeuwen heen en de plaats van de Hemony's daarin. Déze nieuwe studie wil werk en leven van de broers en hun verwanten in een breder, sociaal verband plaatsen. Natuurlijk met behulp van Lehr's gewaardeerde publicatie, maar anders gerangschikt, met andere accenten en – na bijna zestig jaar – aangevuld met nieuwe gegevens. Om daarvoor een zo breed mogelijke basis te krijgen, werd, naast de inmiddels verschenen artikelen, bronnenmateriaal uit vele Nederlandse archieven geraadpleegd en ook buiten de grenzen: in Gent, Antwerpen, Brugge, Mainz en Darmstadt. Ook werd dankbaar gebruikgemaakt van de in 2004 door Lehr uitgegeven correspondentie tussen Pieter Hemony en Antoine de Loose, abt van het klooster in het Vlaamse Ename.

Het nieuwe materiaal heeft onder andere voor een veel duidelijker beeld gezorgd wat betreft de plaatsen en de gieterijen waar François en Pieter hebben gewoond en gewerkt. Tekeningen en grondkaarten konden zodanig met elkaar worden verbonden, dat thans zowel de Zutphense als de Amsterdamse gieterij van alle kanten kan worden getoond. Ook de locatie in Gent – waar door Pieter Hemony onder andere wederom een 'klokke Roeland' én de nieuwe beiaard in het tot heden beroemde Belfort werden vervaardigd – kon veel preciezer worden vastgesteld.

Tot het nieuwe bronnenmateriaal behoren onder andere 21 binnengekomen brieven van de gebroeders Hemony. Deze bevinden zich in het stadsarchief van het in Zeeuws-Vlaanderen gelegen Hulst en zijn geschreven vanwege de levering van het nieuwe klokkenspel. Na blikseminslag in de toren in de nacht van 19 op 20 november 1663 was door brand en instorting veel schade aan kerk en toren aangericht. Snel werd besloten tot wederopbouw, ook wat betreft een nieuw torenuurwerk en nieuwe

luid- en speclklokken. In december 1663 al moet François Hemony Hulst hebben bezocht. Zijn eerste brief werd gedateerd op 3 februari 1664, de laatste door zijn broer op 13 september 1671. In de verzameling bevindt zich tevens een brief van de zoon van François, ook François genaamd.

De collectie brieven kreeg meer het karakter van een wederzijdse correspondentie door het combineren ervan met concepten of kopieën van uitgaande brieven van de Hulster magistraat of van andere bestuurders die met het project te maken hadden. Drie in 1677 geschreven brieven sluiten de verzameling af, omdat deze de aanschaf van de twee, reeds op 17 januari 1664 bestelde luidklokken behandelen. Het gehele project kon door dit vele materiaal als voorbeeld worden gebruikt. De gegevens waren bovendien een welkome aanvulling op het vele dat in stadsarchieven binnen en buiten de Republiek wordt bewaard vanwege de levering van Hemony-klokken aan de betreffende steden. Daardoor ontstond als het ware een breed ‘bedrijfsarchief’ – ook over landsgrenzen heen – en een nog beter algemeen beeld van het leven en werk van de twee broers.

Uit de correspondentie van François blijkt dat hij schreef op een niveau dat duidelijk uitstijgt boven dat van een handwerksman in die tijd. Toch zijn er in zijn Nederlandse woordkeus en zinsbouw nog wel haperingen, meer dan bij zijn broer. De Duitse en Oost-Nederlandse invloed is steeds gebleven. Zijn opmerking in zijn Zutphense tijd dat hij zijn best had gedaan ‘uhm einen trefflich werck te machen’ is daar een voorbeeld van. Dit gemengde taalgebruik is na ongeveer twintig jaar in bijvoorbeeld zijn Hulster brieven zó duidelijk niet meer te vinden. Maar Duitse woordjes als *soll*, *solches*, *nun*, *Sie* of *uhr* bleven.

Wel blijkt dat hij zich langzamerhand in het Nederlands gebruikelijke gezegden eigen had gemaakt. Twee brieven aan zijn opdrachtgevers in het Overijsselse Hasselt geven daarvan een bewijs. Op 29 november 1663 schreef hij dat de levering ‘nun op een oor naer gevilt is’. Elders ging het over het laten maken van een groot aantal nieuwe versteekpennen – in vaktermen ‘noten’ genoemd. Daarbij was de Hasseltse organist mr. Gilles betrokken. François gebruikte toen de woordspeling ‘dat hie veel noten op syen sanck sal willen hebben.’

Wat de ondertekeningen betreft valt op dat François een brief eindigde met ‘uw *oetmodigste* dienaar’ – dus met de ‘e’ als verlengingsletter – dat hij zijn voornaam schreef als ‘François’ beiden – anders dan gebruikelijk – werd de ij van punten voorzagen.

Pieter Hemony meldde eens aan Antoine de Loose, abt te Ename: ‘Pour responder à la vostre agréable du 9 courant ci pleine de termes d’affections, j’auroit de l’éloquence de Cicéro. Sachez c’il vous plaît, que je ne suis qu’un chétif artisan et que, hoors mon métier, je n’ay auqune capacité’ (Om te antwoorden op uw aangename brief van de 9de dezer die zoveel woorden van genegenheid bevat, zou ik de welsprekendheid van Cicero willen bezitten. Maar wilt u alstublieft bedenken dat ik slechts een eenvoudig handwerksman ben, die buiten zijn ambacht geen enkele bekwaamheid bezit). Was hij werkelijk zo bescheiden, of hoopte hij op een complimenterende tegenopmerking? Menig ‘eenvoudig handwerksman’ uit die tijd zal niet geweten hebben wie Cicero was, zelfs diens naam niet eens hebben gekend.

AFB. 1 Handtekeningen van François en Pieter Hemony, met daaronder hun zegels. (Particuliere collectie)

Pieter Hemony schreef in goed leesbaar Nederlands, beter dan zijn broer – bijna calligrafisch. Maar ook bij hem bleven Duitse woorden aanwezig. Zijn brieven begon hij nogal eens met dezelfde formulering: ‘Uw missive van [...] is mij wel behandicht. Dient tot antwoord dat [...]’. Evenals zijn broer had hij zich in de loop van de jaren Nederlandse gezegden eigen gemaakt. Zo meldde hij dat de Amsterdamse smid met wie hij voor Hulst samenwerkte ‘van de handen in de tanden’ moest leven. Daarmee werd toen bedoeld dat iemand die het niet breed had, zijn ontvangen geld direct weer aan de allernodigste levensbehoeften – met name voedsel – moest uitgeven.

Dat gold bepaald niet voor de hier beschreven drie generaties Hemony! Sinds hun komst in Zutphen bouwden de broers door het leveren van klokken, beelden en veel geschut een groot kapitaal op. Dat moet er de oorzaak van zijn geweest dat zoon François nooit een beroep heeft uitgeoefend – mede door zijn huwelijk met een meisje uit een welvarende Goudse familie. Hun vier kinderen – drie zoons en een dochter – konden door opgestapelde erfenissen in weelde leven. Tragisch is wél dat geen van hen een huwelijk aanging. In 1727 overleed in deze derde generatie als laatste van de vier kinderen Hemony de derde François – dus de oudste kleinzoon van de klokkengieter – zoals gezegd ongehuwd. Daardoor stierf deze Hemony-tak uit en verwaaiden alle bezittingen. De informatie in de nagelaten testamenten en de omvangrijke boedelbeschrijvingen zijn beeldend.

Het is niet de bedoeling geweest hier een gedetailleerde inventaris aan te bieden van alle door de Hemony's gegoten klokken, aanwezig in binnen- en buitenland, van al hun leveranties per opdrachtgever en van ander gietwerk. Het uitgangspunt was, een gevarieerd overzicht te geven van het leven en de werkwijze van deze beide voor de klokkenspelkunst tot heden zo belangrijke klokken- en geschutgieters van Franse afkomst in de Nederlandse Gouden Eeuw.

■ Bedanken

Graag wil ik hier degenen bedanken die hun tijd en kennis beschikbaar hebben gesteld om deze publicatie kwaliteit te geven. Daarbij natuurlijk Loek Boogert. In de meer dan vijftig jaar waarin wij contact hebben, nemen alle facetten van de beiaardcultuur een belangrijke plaats in. Foeke de Wolf – onder andere voorzitter van de Nederlandse Klokkenspel-Vereniging van 1994-2000 – heeft nog kort voor zijn overlijden op 6 december 2010 een eerste versie van commentaar kunnen voorzien. Opbouwende kritiek door ‘een collega uit het veld’ kwam van (inmiddels dr.) Luc Rombouts, onder andere beiaardier van de Universiteit van Leuven en een gedreven promotor voor de beiaardkunst in de Lage Landen. Daardoor wordt mede benadrukt dat de gebroeders Hemony ook in de Zuidelijke Nederlanden voor de beiaardcultuur belangrijk zijn geweest én dat samenwerking binnen het kerngebied van de klokkenspelcultuur waardevol is.

Het toevoegen van nieuw feitenmateriaal door archiefonderzoek was een uitgangspunt voor deze studie. Het was altijd weer een genoegen in grote of bescheiden studiezalen te kunnen werken, na materiaal door hulpvaardige archiefmedewerkers aangereikt te hebben gekregen.

Ten slotte de onschatbare bijdrage van Simon, die niet alleen zijn professorale pen hanteerde voor kritiek en commentaar, maar ook chauffeerde naar archieven in binnen- en buitenland en soms moeilijke torenbeklimmingen in weer en wind doorstond om foto's van door mij gewenste objecten te maken. Het resultaat is in woord en beeld terug te vinden. Uitgeverij Verloren heeft daarna het aangereikte materiaal tot een fraai geheel gemaakt, mede dankzij financiële bijdragen van fondsen die de kennis van het beschreven facet van de klokkenspelkunst in de Lage Landen graag wilden helpen realiseren.

Wassenaar, december 2017